

Krystyna Długosz-Kurczabowa
Stanisław Dubisz

GRAMATYKA HISTORYCZNA JĘZYKA POLSKIEGO

Pochodzenie języka polskiego
Fonetyka - Fonologia

Skrypt dla studentów polonistyki

SPIS TREŚCI

Przedmowa	9
I. POCHODZENIE JĘZYKA POLSKIEGO	11
1. Języki indoeuropejskie	12
1.1. Wspólnota praindoeuropejska	12
1.2. Rodziny języków indoeuropejskich	13
1.2.1. Języki tocharskie	13
1.2.2. Języki indyjskie	13
1.2.3. Języki irańskie	14
1.2.4. Języki anatolijskie (hetyckie)	15
1.2.5. Języki tracko-ormiańskie	16
1.2.6. Języki greckie	16
1.2.7. Języki albańskie	17
1.2.8. Języki italskie (romańskie)	17
1.2.9. Języki celtyckie	18
1.2.10. Języki germańskie	19
1.2.11. Języki bałtyckie	19
1.2.12. Języki słowiańskie	20
1.3. Wyodrębnianie się rodzin języków indoeuropejskich	20
1.3.1. Etapy migracji ludów indoeuropejskich	20
1.3.2. Języki peryferyczne i centralne	21
1.4. Problem rekonstrukcji języka praindoeuropejskiego	21
1.4.1. Podstawy rekonstrukcji języka praindoeuropejskiego	21
1.4.2. System fonetyczny języka praindoeuropejskiego	22
1.4.3. Zasób leksykalny języka praindoeuropejskiego — przykłady rekonstrukcji	22
1.4.4. System gramatyczny języka praindoeuropejskiego — przykłady rekonstrukcji	26
2. Rodzina języków słowiańskich	27
2.1. Wspólnota prasłowiańska	27
2.2. Repertuar fonetyczny języka prasłowiańskiego i jego geneza — zestawienie	28
2.3. Grupy dialektów słowiańskich	32
2.3.1. Podziały terytorialne Słowiańszczyzny	32
2.3.2. Językowe wyznaczniki podziałów Słowiańszczyzny	33

2.4. Grupa zachodniosłowiańska	34
2.4.1. Podziały terytorialno-językowe	34
2.5. Zróżnicowanie języków (dialektów) słowiańskich – wykresy	35
3. Język polski	39
3.1. Geneza języka polskiego – wykres	39
3.2. Periodyzacja dziejów języka polskiego	39
3.3. Najdawniejsze zabytki języka polskiego	41
3.3.1. Dane z epoki przedpiśmiennej	41
3.3.1.1. Geograf Bawarski	41
3.3.1.2. <i>Dagome iudex</i>	42
3.3.1.3. <i>Kronika Thietmara</i>	42
3.3.2. Zabytki epoki piśmiennej	42
3.3.2.1. <i>Bulla gnieźnieńska</i>	42
3.3.2.2. <i>Księga henrykowska</i>	43
3.3.2.3. <i>Bogurodzica</i>	43
3.3.2.4. <i>Kazania świętokrzyskie</i>	44
3.3.2.5. <i>Psalterz floriański</i>	44
3.3.2.6. <i>Roty sądowe</i>	45
3.3.2.7. <i>Kazania gnieźnieńskie</i>	45
3.3.2.8. <i>Wiersz Słoty O zachowaniu się przy stole</i>	45
3.3.2.9. <i>List miłosny z 1429 r.</i>	46
3.3.2.10. <i>Traktat o ortografii Jakuba Parkoszowica</i>	46
3.3.2.11. <i>Kodeks Świętosławów</i>	46
3.3.2.12. <i>Żywot świętego Błażeja</i>	46
3.3.2.13. <i>Biblia królowej Zofii</i>	47
3.3.2.14. <i>Legenda o świętym Aleksym</i>	47
3.3.2.15. <i>Żale Matki Boskiej pod krzyżem</i>	47
3.3.2.16. <i>Wiersz o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego</i>	47
3.3.2.17. <i>Rozmowa mistrza Polikarpa ze Śmiercią</i>	47
3.3.2.18. <i>Psalterz puławski</i>	48
4. Problemy metodologii badań językoznawstwa diachronicznego	49
4.1. Przedmiot i typy badań, dyscypliny badawcze	49
4.2. Teorie zmian językowych	51
4.2.1. Teoria drzewa genealogicznego	51
4.2.2. Teoria falowa	51
4.2.3. Teoria prawa głosowego	52
4.3. Podstawowe metody badawcze	53
4.3.1. Metoda filologiczna	53
4.3.2. Metoda rekonstrukcji wewnętrznej	54
4.3.3. Metoda historycznoporównawcza	55
4.3.4. Metoda strukturalna	55
4.4. Chronologizacja zmian językowych	56
II. FONETYKA I FONOLOGIA JĘZYKA POLSKIEGO – ROZWÓJ HISTORYCZNY	59
1. Przedpolski system wokaliczny	60
2. Przeglós lechicki a przeglós prasłowiański i apofonia praindoeuropejska	62

2.1. Przeglós lechicki	62
2.1.1. Istota procesu	62
2.1.2. Zjawiska anomalii i wyrównań analogicznych	64
2.1.2.1. Brak przegłosu	64
2.1.2.2. Pozorny brak przegłosu	65
2.1.2.3. Zanik form z przeglosem	65
2.1.2.4. Formy oboczne	65
2.1.2.5. Wyrównania do form z przeglosem w odmianie rzeczowników	65
2.1.2.6. Wyrównania do form bez przegłosu w odmianie czasowników	66
2.1.2.7. Wyrównania do form bez przegłosu w proklitykach	66
2.1.2.8. Nieregularny przegłos	66
2.1.2.9. Fałszywy przegłos	67
2.1.3. Chronologia przegłosu	67
2.1.3.1. Chronologia bezwzględna	67
2.1.3.2. Chronologia względna	67
2.1.4. Konsekwencje przegłosu	68
2.1.4.1. Zniesienie psł. korelacji miękkości	68
2.1.4.2. Fonologizacja miękkości	69
2.1.4.3. Defonologizacja <i>i</i> – <i>y</i>	69
2.1.4.4. Alternacje samogłoskowe	69
2.2. Przegłos prasłowiański	70
2.3. Apofonia praindoeuropejska	70
2.3.1. Funkcja werbalno-nominalna	70
2.3.2. Funkcja iteratywno-duratywna	71
2.3.3. Funkcja receptywno-kauzatywna	72
2.3.4. Apofonia jakościowa i ilościowa	72
2.3.5. Przegłos lechicki a apofonia pie.	72
3. Ewolucja jerów	74
3.1. Geneza jerów	74
3.2. Jery słabe i mocne	74
3.3. Zanik jerów	75
3.4. Wokalizacja jerów	75
3.4.1. Wokalizacja jerów w sąsiedztwie <i>j</i>	76
3.4.2. Wyrównania analogiczne	76
3.4.2.1. Wyrównania analogiczne w odmianie rzeczowników	76
3.4.2.2. Analogiczne <i>-e-</i> ruchome	78
3.4.2.3. Wyrównania analogiczne w przyimkach	78
3.5. Wzdłużenie zastępcze	79
3.5.1. Wzdłużenie zastępcze przed spółgłoskami nosowymi	80
3.6. Chronologia zaniku jerów	81
3.6.1. Chronologia bezwzględna	81
3.6.2. Chronologia względna	81
3.7. Konsekwencje zaniku jerów	82
3.7.1. Zniesienie psł. korelacji miękkości	82
3.7.2. Nowe alternacje samogłoskowe	82
3.7.3. Nowe samogłoski długie	83
3.7.4. Uchylenie psł. prawa sylaby otwartej	83
3.7.5. Nowe spółgłoski i grupy spółgłoskowe	83
3.7.6. Uproszczenie systemu wokalicznego	83

4. Rozwój sonantów	84
4.1. Geneza i ewolucja sonantów w okresie przedpolskim	84
4.2. Rozwój sonantów w języku polskim	85
4.2.1. Rozwój $\tilde{r}$	85
4.2.2. Rozwój $\tilde{r}$	86
4.2.3. Zjawiska anomalii i wyrównań analogicznych w rozwoju r , $\tilde{r}$	87
4.2.4. Rozwój $\tilde{l}$	88
4.2.5. Rozwój $\tilde{l}$	88
4.2.6. Zjawiska anomalii i wyrównań analogicznych w rozwoju l , $\tilde{l}$	89
4.3. Chronologia wokalizacji sonantów	90
4.3.1. Chronologia bezwzględna	90
4.3.2. Chronologia względna	90
4.4. Ewolucja sonantów (pie. — pol.) — wykres	91
5. Samogłoski nosowe	92
5.1. Geneza nosówek	92
5.2. Rozwój samogłosek nosowych w okresie staropolskim	93
5.2.1. Dokumentacja filologiczna zmian samogłosek nosowych w okresie staropolskim	94
5.3. Rozwój samogłosek nosowych w okresie średniopolskim	95
5.4. Ewolucja samogłosek nosowych — wykres	95
5.5. Zjawiska anomalii w rozwoju samogłosek nosowych	97
5.5.1. Nazalizacja czyli wtórna nosowość	97
5.5.2. Denalizacja czyli odnosowienie	97
5.5.3. Alternacje — samogłoska nosowa : samogłoska ustna	97
5.5.4. Zróżnicowanie form zaimków	98
5.5.5. Archaizmy ortograficzne	98
6. Iloczyn. Ewolucja samogłosek ścieśnionych. Akcent	99
6.1. Źródła samogłosek długich w języku staropolskim	99
6.1.1. Dziedzictwo języka prasłowiańskiego	99
6.1.2. Kontrakcje	99
6.1.3. Wzdłużenie zastępcze	101
6.1.4. Wpływ spółgłosek półotwartych	101
6.2. Zanik iloczasu i jego konsekwencje	101
6.2.1. Funkcjonowanie iloczasu w staropolszczyźnie	101
6.2.2. Przyczyny zaniku iloczasu	102
6.2.3. Konsekwencje zaniku iloczasu — samogłoski ścieśnione	103
6.3. Losy samogłosek ścieśnionych	104
6.3.1. Samogłoska $\acute{a}$	104
6.3.2. Samogłoska $\acute{e}$	104
6.3.3. Samogłoska $\acute{o}$	105
6.4. Przyczyny zaniku samogłosek ścieśnionych w języku polskim	105
6.5. Chronologia procesów	106
6.6. Akcent	107
7. Najważniejsze tendencje w rozwoju systemu wokalicznego języka polskiego. Stadia ewolucji	109

8. Przedpolski system konsonantyczny	112
9. Palatalizacje	113
9.1. Istota procesu	113
9.2. Palatalizacja indoeuropejska	114
9.3. Palatalizacje prasłowiańskie	114
9.3.1. Palatalizacje przez pśl. <i>j</i>	114
9.3.2. Palatalizacje przez pśl. samogłoski przednie i miękkie sonanty	115
9.3.2.1. Pierwsza palatalizacja	116
9.3.2.2. Druga palatalizacja	116
9.3.2.3. Trzecia palatalizacja	116
9.4. Palatalizacje polskie	117
9.4.1. Modyfikacje spółgłosek palatalnych odziedziczonych z języka prasłowiańskiego	117
9.4.1.1. Fonologizacja miękkości	118
9.4.1.2. Rozwój nowych miękkich fonemów spółgłoskowych	119
9.4.2. Polskie procesy palatalizacyjne	119
10. Dyspalatalizacje	122
10.1. Istota procesu	122
10.2. Fazy dyspalatalizacji	122
11. Nowe polskie fonemy spółgłoskowe. Ewolucja systemu konsonantycznego	124
11.1. Okres staropolski	124
11.2. Okres średniopolski	126
11.3. Okres nowopolski	127
12. Spółgłoski protetyczne i zmiany grup spółgłoskowych	128
12.1. Spółgłoski protetyczne — przyczyny i fazy występowania	128
12.2. Prasłowiańskie spółgłoski protetyczne	128
12.3. Staropolskie spółgłoski protetyczne	129
12.4. Zmiany grup spółgłoskowych	130
12.4.1. Redukcja grup spółgłoskowych	130
12.4.2. Wzmacnianie grup spółgłoskowych	131
12.4.3. Asymilacje w obrębie grup spółgłoskowych	131
12.4.3.1. Regresywne asymilacje pod względem dźwięczności	131
12.4.3.2. Regresywne asymilacje pod względem miękkości	132
12.4.4. Inne typy zmian grup spółgłoskowych	133
12.4.4.1. Zmiany w grupach spółgłoskowych z geminatami	133
12.4.4.2. Zmiany w grupach ze spółgłoskami środkowojęzykowymi i przedniojęzykowymi	133
12.4.4.3. Zmiana stpol. grupy <i>kn̥</i> → <i>kś</i>	133
13. Najważniejsze tendencje w rozwoju systemu konsonantycznego języka polskiego	134
Wykaz stosowanych skrótów i oznaczeń	135
Bibliografia	137